

Christine de Pizan, Tullia d'Aragona en Sor Juana Inés de la Cruz
Inleiding & vertaling J. Pijnenburg

Pen, bed en habijt

Drie vrouwen over gender, seks en redelijkheid

Voor mijn mentrix Theodor Harmsen

Wij vrouwen zijn de kracht die uit onze diepste en niet-rationele kennis oprijst gaan wantrouwen. We zijn er ons leven lang tegen gewaarschuwd door de mannenwereld, die deze gevoelsdiepte genoeg op waarde schat om vrouwen in de buurt te houden, zodat ze kan worden ingezet ten dienste van mannen, maar die diezelfde diepte te zeer vreest om de mogelijkheden ervan binnen zichzelf te onderzoeken. Vrouwen worden dus op afstand en in een minderwaardige positie gehouden zodat ze psychisch kunnen worden uitgemolken. Op dezelfde manier houden mieren bladluis-koloniën om hun heersers te voorzien van een substantie die leven geeft. — Audre Lorde

Inhoud

Inleiding	7
Deel I: <i>Christine de Pizan</i>	17
<i>Christine de Pizan en het debat om de roos</i>	18
<i>Brief aan Jean de Montreuil</i>	27
Deel II: <i>Tullia d’Aragona</i>	39
<i>Tullia d’Aragona’s Dialoog over de oneindigheid van de liefde</i>	40
<i>Dialoog over de oneindigheid van de liefde</i>	52
Deel III: <i>Sor Juana Inés de la Cruz</i>	121
<i>De stilte heeft een stem: Sor Juana Inés de la Cruz</i>	122
<i>Filosofische satire</i>	135
<i>Antwoord aan zuster Filotea</i>	138
Dankwoord	154
Literatuurlijst	155

Inleiding

Toen ik het werk van de hier vertaalde vrouwen ontdekte noemde ik mezelf al enige tijd feminist. Ik was ook afgestudeerd historicus van filosofie en westerse mystiek (of ‘esoterie’). Toch dacht ik dat het feminisme in de negentiende eeuw was begonnen, en dat beschouw ik nu als een nalatigheid.

Ik kwam een hele reeks vroegere feministen op het spoor door mijn interesse in een man. Een ‘grote denker’ in mijn vakgebied van de mystieke filosofie, Heinrich Cornelius Agrippa von Nettesheim (1486-1535), bleek een werk te hebben geschreven waarover ik in de collegebanken nog niet had gehoord: *Over de uitmuntendheid en superioriteit van de vrouwelijke sekse*. Het was al even passioneel als zijn meer bekende boeken. Maar om de superioriteit van vrouwen te beargumenteren bleek hij zich goeddeels te verlaten op punten van anderen, zoals Christine de Pizan. Die anderen schreven in de context van een pennenstrijd die de *querelle des femmes* werd genoemd: de vrouwenstrijd. En als voorvechters van vrouwen waren ze met velen.

Een factor van invloed op mijn nalatigheid was natuurlijk de vaste terminologie van feministische golven; met de belangrijke inzet van onder (veel) meer Tarana Burke en Laura Bates is de vierde nu gaande. Veel historici noemen de verdedigers van vrouwen vóór de negentiende eeuw aarzelend ‘proto-feministen’. Mij lijkt dat inmiddels het resultaat van een soort onhandige reactie op het feit dat, toen de terminologie van de golven was ingevoerd, deze vrouwen en hun aantallen over het hoofd werden gezien, nog in de archieven lagen, en in ieder geval niet uitgebreid werden gelezen.

In *De tweede sekse* noemde Simone de Beauvoir enkele eerdere voorvechters van vrouwen voorzichtig feminist,¹ maar toch sprak zij over de ‘eerste en tweede golf’ van de negentiende en twintigste eeuwen. Had ze De Pizan ook echt gelezen? Haar gebrek aan erkenning voor de stevige argumentatie van deze feminist uit de veertiende en vijftiende eeuw doet vermoeden van niet. Ik kan me voorstellen dat twintigste-eeuwse feministen veel zouden hebben herkend in De Pizan, d’Aragona en Sor Juana, maar tegelijkertijd denk ik me ook in dat die twintigste-eeuwse feministen zich dat zelf niet konden voorstellen. Was immers die grote kracht, die golf die het feminisme was, niet te danken aan een bepaalde vooruitgang, een effect van de voortdurende kracht van de moderniteit en het westerse denken?

Voor de meeste intellectuelen van de ‘eerste’ en de ‘tweede golf’ was dat nog een zekerheid, maar vandaag kunnen we, met iets meer afstand, wel stellen dat het anders ligt. Want hoe progressief en omvattend was dat westerse denken eigenlijk echt, en over de lichamen van hoevelen was die moderne vooruitgang bereikt? Had, tijdens de ‘eerste golf’, de in slavernij geboren Sojourner Truth niet de moed getoond die écht nodig was, en laten zien dat de strijd voor gelijke rechten voor alle rassen zou moeten gelden? Was haar wijzen op overlappende onderdrukkende rangordes niet aan dovevrouwsoren besteed geweest? Hadden vrouwen, altijd al wetende dat hen een geseksualiseerde, passieve identiteit werd opgelegd, zich niet eerder al eens verzet tegen de bezetting van hun lichamen en levens?

Ik prefereer om ‘feminisme’ niet aan periodes te koppelen en het ons ook niet voor te stellen als golvende verschijnselen aan de oppervlakte van een diepe oceaan. Feminisme is dan een tegenkracht die voortdurend oceanische stromingen veroorzaakt. Ook, trouwens, omdat ze intern divers is en het niet altijd met zichzelf eens. Ik hoop met deze bundel in ieder geval te laten zien dat er niets ‘proto-’ of ‘in de dop’ was aan de feministen Christine de Pizan, Tullia d’Aragona en Sor Juana Inés de la Cruz. Ze wisten precies wat seksisme is – én ze verzetten zich ertegen.

Feminisme, in het kort

Feminisme is het opmerken van en opstaan tegen seksisme. Seksisme is discriminatie op grond van sekse- en genderverschillen. Historisch en structureel westers seksisme is seksisme jegens vrouwen en een basisele-

ment van de westerse cultuur. (Seksisme jegens mannen, ofwel omgekeerd seksisme, is geen basiselement van de westerse cultuur en is niet structureel, maar incidenteel.)

Historisch en structureel seksisme, ook wel 'systemisch seksisme' genoemd, heeft een lange geschiedenis. Het wordt traditioneel gelegiti-meerd middels een hiërarchie van polen ingevoerd door Aristoteles en verder gevoerd door kerkvaders. Mannen zijn actief en creatief; vrouwen slechts passieve vaten. De man is als vorm, de vrouw is als materie. En materie is, volgens Aristoteles, 'bijna niets'. Met de institutionalisering van het christendom werden deze polen des te sterker gekoppeld aan de regulering van seksualiteit. Eva was de eerste verantwoordelijke voor de chaos en de zonde, omdat zij de appel aannam van de slang. Op grond daarvan werden vrouwen geassocieerd met bedrog en met onze verdoemde seksualiteit. We hoeven niet te blijven haken op Descartes' zeventiende-eeuwse scheiding van denkende substantie (*res cogitans*) en ruimtelijke of uitgestrekte substantie (*res extensa*); feministen kunnen zien dat het al flink mis was voor die tijd.

Systemisch westers seksisme is gegrond in iets fundamenteel irrationeels: een projectie van chaos. Het doet zich regelmatig voor als rationeel, terwijl het bepaalt wat rationeel is, wat creatief: dát zijn de basiseigenschappen van gezonde mannen. Het heeft het voor mannen mogelijk gemaakt om bestaansangst en verlangens te projecteren, buiten zich te plaatsen in overheersbare substituanten: vrouwen. Het heeft vrouwen verantwoordelijk willen maken voor de chaotische werkelijkheid van het lichaam. Wanneer verwarring opdoemde, was dat het resultaat van een ontmoeting met een vrouw: zij en haar lichaam konden en kunnen ervoor aansprakelijk worden gesteld. Volgens het westerse seksisme zijn vrouwen voor seks; seks is heerlijk en ingewikkeld, dus zijn vrouwen ofwel de fijne, ofwel de moeilijke kant van seks.

De seksistische splitsingen zijn gewelddadig (ook ten opzichte van de lichamen van mannen). Ze creëerden de illusie van een redelijkheid, overzicht, objectieve blik, creativiteit, een gebrek aan persoonlijke chaos exclusief aan mannen, terwijl ze de identiteit van vrouwen beperkten tot twee soorten chaos: de heerlijke of de verschrikkelijke. De splitsingen constitueren een zijnshiërarchie; deze rangorde legitimeert onderdrukking en geweld.

Het seksisme vormde de basis voor andere strategieën om institutio-

nele macht te verlenen aan een waangeest, een idealiteit, ten opzichte van de chaos van andersheid: de, gezonde, mens is heer van de natuur en de dieren, de witte christen is meester van de ‘wilde’ of de heiden, homo- en biseksualiteit gaan in tegen de orde die God in onze lichamen gelegd heeft, en ieder mens is noodzakelijkerwijs een man óf een vrouw. Zo leidde en leidt de systemische geprojecteerde bestaansangst, het opdringen van inferieure identiteiten, naar andere structurele geweldsvormen.

Deze irrationele rangorde van polen is een basiselement van de westerse cultuur. Intenties of overtuigingen alleen kunnen er dus niet tegenop. Dat wil zeggen, het is niet voldoende om geen seksist, racist, validist en homofoob te *willen* zijn. We moeten proberen te zien hoe we omgaan met het gegeven van chaos en op welke manieren we ‘de ander’ – andere dingen, andere wezens, andere mensen, en het onbevattelijke andere dat we ook zelf zijn – tot object maken, of neigen te maken. We moeten onze automatismen bevragen en eens wat langer en beter onze zintuigen gebruiken. We moeten ons best doen om de al te snel opkomende, irrationele overtuiging van de eigen superioriteit op te merken en te disciplineren.

De irrationele overtuiging van de eigen superioriteit is een bijproduct van het denken zoals voorgesteld in het westen, en die waan kan in stand gehouden worden in een bewustzijn dat zich dat kan permitteren, door iemand aan wie de macht concreet of systemisch wordt toegeschreven. De Beauvoir (twintigste eeuw) zei hierover: “[E]lk bewustzijn streeft ernaar zichzelf als soeverein subject te stellen. Ieder probeert zichzelf te verwerkelijken door de ander te verlagen tot slavernij.”² En Sor Juana Inés de la Cruz (zeventiende eeuw) zei het ook: “Men kan nog wel aan, en zal nog bekennen dat een ander edelmoediger is dan hij, dat hij rijker is, dat hij knapper is, en zelfs dat hij geleerder is. Maar dat een ander intelligenter is, bekent vrijwel niemand: ‘Zeldzaam is hij die genialiteit zal willen afstaan.’”³ Voor beiden informeerde deze observatie hun feministische kritiek. Sor Juana zag het in de mannen om haar heen en in de boeken, maar ze herkende het ook in de arrogantie van haar eigen intellect.⁴

Het is niet verbazingwekkend dat mannen regelmatig arrogant en dominant zijn: ze hebben de droom van een autonome genialiteit zich toeëigend als iets exclusief aan henzelf, en handelingen in lijn met die droom worden van ze verwacht. Dit is hoe de actieve kant van patriarchale seksualiteit eruitziet: een irrationele projectiemachine die zichzelf

In *Pen, bed en habijt* verzamelt en presenteert Joyce Pijnenburg drie vroegmoderne denkers. Hun baanbrekende teksten over gender en filosofie verschijnen nu voor het eerst in het Nederlands.

Christine de Pizan (14^e-15^e eeuw) was met haar openbare brieven de aanstichtster van de eerste westerse feministische beweging. Dichter en sekswerker Tullia d'Aragona (16^e eeuw) daagde haar mannelijke gesprekspartners uit om de grondvesten van de filosofie te betwijfelen. Non Sor Juana (17^e eeuw) dichtte over genderverschil en de hypocrisie van de mannelijke elite.

Drie filosofes vragen zich hardop af wat redelijkheid inhoudt in een cultuur die is gebaseerd op irrationele rangordes. Denk je mee?

